

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય

વિરુદ્ધ

મુન્ના ચૌબે અને અન્ય

૨૪ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૫

[અરિજીત પસાયત અને એસ. એચ. કાપડિયા, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ઈન્ડિયન પીનલ કોડ, ૧૮૬૦ – કલમ ૩૭૬ – દુષ્કર્મ – સેશન્સ કોર્ટે આરોપીને સાત વર્ષની સખત કેદની સજા ફટકારી – અપીલમાં, હાઈકોર્ટે આરોપી ગ્રામીણ વિસ્તારના હોવાના કારણસર સજા ઘટાડી – ઠેરવવામાં આવ્યું: હાઈકોર્ટે દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલું કારણ સજા ઘટાડવા માટે 'પર્યાપ્ત' કે 'વિશેષ' ગણી શકાય નહીં.

સજા નિર્ધારણ – યોગ્ય સજા ફટકારવાની અદાલતની ફરજ – ચર્ચા કરવામાં આવી.

સામાવાળાઓને સેશન્સ જજ દ્વારા દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા અને દુષ્કર્મના ગુના માટે સાત વર્ષની મુદતની સખત કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. તેઓએ પોતાની દોષસિદ્ધિના તારણને પડકાર્યા વિના સજામાં ઘટાડો કરવાની અરજ કરતી અપીલ હાઈકોર્ટમાં દાખલ કરી હતી. હાઈકોર્ટે સામાવાળાઓ ગ્રામીણ વિસ્તારોના હોવાના એકમાત્ર કારણસર તેમની સજા ઘટાડીને તેઓએ ભોગવી લીધેલી મુદત જેટલી કરી દીધી.

આ કોર્ટ સમક્ષની અપીલમાં, અપીલકર્તા-રાજ્યે રજૂઆત કરી હતી કે હાઈકોર્ટ દ્વારા સજામાં કરવામાં આવેલો ઘટાડો આ કોર્ટ દ્વારા નિર્ધારિત કાયદાથી વિરુદ્ધ હતો; અને સાબિત થયેલા દુષ્કર્મના ગુના સાથે કામ કરતી વખતે, સામાવાળાઓ ગ્રામીણ વિસ્તારોના હોવાના ખોટા અને ઉપરછણા તર્ક પર સજા ઘટાડવાનો નિર્દેશ આપવો જોઈતો ન હતો.

અપીલ મંજૂર કરતાં, કોર્ટે ઠેરવેલ કે:

૧. સજા પ્રણાલીનું સંચાલન કરવામાં, કાયદાએ હકીકતોના આધારે સુધારાત્મક તંત્ર અથવા અવરોધક (ધાક બેસાડનાર) પદ્ધતિ અપનાવવી જોઈએ. દરેક કેસમાં વાસ્તવિક હકીકતો અને આપેલા સંજોગો, ગુનાનું સ્વરૂપ, જે રીતે તેનું આયોજન કરવામાં આવ્યું અને તેને આચરવામાં આવ્યું તે પદ્ધતિ, ગુનો આચરવાનો હેતુ, આરોપીનું વર્તન, ઉપયોગમાં લેવાયેલા હથિયારોનું સ્વરૂપ અને અન્ય તમામ સંલગ્ન સંજોગો સુસંગત હકીકતો છે જે વિચારણાના ક્ષેત્રમાં આવે છે. ગુનાની પ્રકૃતિ અને તે જે રીતે અંજામ આપવામાં આવ્યો અથવા આચરવામાં

આવ્યો વગેરે બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય સજા ફટકારવાની દરેક અદાલતની ફરજ છે.

મહેશ વિરુદ્ધ મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય, [૧૯૮૭] ૨ એસ.સી.આર. ૭૧૦ અને સેવકા પેરુમલ વગેરે વિરુદ્ધ તમિલનાડુ રાજ્ય, એ.આઈ.એર. (૧૯૯૧) એસ.સી. ૧૪૬૩ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૨. દરેક કેસની હકીકતો અને સંજોગો પર યોગ્ય વિચારણા કર્યા પછી, કોઈ ગુના માટે ન્યાયી અને યોગ્ય સજા નક્કી કરવા માટે, ગુનો જે પરિસ્થિતિઓમાં આચરવામાં આવ્યો છે તે ગંભીર બનાવનારા અને હળવા કરનારા પરિબળો તથા સંજોગોને અદાલતે તટસ્થ રીતે વાસ્તવિક સુસંગત સંજોગોના આધારે નાજુકતાપૂર્વક સંતુલિત કરવા જોઈએ.

જશુભા ભારતસિંહ ગોહિલ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય, [૧૯૯૪] ૪ એસ.સી.સી. ૩૫૩ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

ડેનિસ કાઉન્સિલ મેકગડાઉથા વિરુદ્ધ કેલિફોર્નિયા રાજ્ય, ૪૦૨ યુ.એસ. ૧૮૩ અને ૨૮ એલ.ડી. ૨ડી ૭૧૧ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૩. સામાજિક વ્યવસ્થા પર તેની અસર ધ્યાનમાં લીધા વિના સજા ફટકારવી એ ઘણા કેસોમાં વાસ્તવમાં એક નિર્થક કવાયત બની શકે છે. ગુનાની સામાજિક અસર, દા.ત. જ્યાં તે સ્ત્રીઓ સામેના ગુનાઓ, ધાડ, અપહરણ, સરકારી નાણાંની ઉચાપત, દેશદ્રોહ અને નૈતિક અધઃપતન કે નૈતિક અપરાધને

લગતા અન્ય ગુનાઓ સાથે સંબંધિત હોય જે સામાજિક વ્યવસ્થા અને જાહેર હિત પર ભારે પ્રભાવ પાડે છે, તેની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહીં અને તે આપોઆપ દ્રષ્ટાંતરૂપ વર્તનની માંગ કરે છે. આવા ગુનાઓના સંબંધમાં નજીવી સજાઓ ફટકારીને અથવા માત્ર સમય વીતી જવાના કારણે વધુ પડતો સહાનુભૂતિપૂર્વકનો અભિગમ અપનાવીને દર્શાવવામાં આવતું કોઈપણ ઉદાર વલણ લાંબા ગાળે પરિણામની દ્રષ્ટિએ વિપરીત અસર કરનારું અને સમાજના હિતની વિરુદ્ધ હશે, જે હિતની કાળજી લેવાની અને સજા પ્રણાલીમાં રહેલી અંતર્ગત અવરોધકતા (ધાક) ની શૃંખલા દ્વારા તેને મજબૂત બનાવવાની જરૂર છે.

ધનંજય ચેટર્જી વિરુદ્ધ પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, [૧૯૯૪] ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૦; રાવજી વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, [૧૯૯૬] ૨ એસ.સી.સી. ૧૭૫ અને મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય વિરુદ્ધ ઘનશ્યામ સિંહ, [૨૦૦૩] ૮ એસ.સી.સી. ૧૩ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૪. કલમ ૩૭૬ ના પેટા-કલમ (૧) અને (૨) બંનેમાં લઘુત્તમ સજાઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. પરંતુ પેટા-કલમ (૧) અને (૨) બંનેના કિસ્સામાં, અદાલત પાસે 'પર્યાપ્ત અને વિશેષ કારણોસર' નિર્ધારિત લઘુત્તમ કરતાં ઓછી કેદની સજા ફટકારવાની વિવેકબુદ્ધિ છે. જો અદાલત ચુકાદામાં આવાં કારણોનો ઉલ્લેખ ન કરે તો નિર્ધારિત લઘુત્તમ કરતાં ઓછી સજા આપવા માટે કોઈ અવકાશ નથી. કારણ માત્ર પર્યાપ્ત જ નહીં પણ વિશેષ પણ હોવું જોઈએ. શું પર્યાપ્ત અને વિશેષ છે તે કેટલાક પરિબલો પર આધાર રાખે છે અને

કોઈ એક ચોક્કસ બીબાંઢાળ ફોર્મ્યુલા દર્શાવી શકાતી નથી. લઘુત્તમ સજામાંથી વિચલન કરવા માટે કારણો નોંધવા અંગે ટ્રાયલ કોર્ટોને જે લાગુ પડે છે તે જ હાઈકોર્ટને પણ સમાન રીતે લાગુ પડે છે. હાઈકોર્ટ દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલું એકમાત્ર કારણ એ છે કે આરોપી ગ્રામીણ વિસ્તારોના હતા. કલ્પનાના કોઈ પણ તબક્કે તેને પર્યાપ્ત કે વિશેષ ગણી શકાય નહીં. કાયદામાં આ જરૂરિયાત સંચયી (ક્યુમ્યુલેટિવ) છે.

ક્રિમિનલ એપેલેટ અધિકારક્ષેત્ર: ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૧૬૭/૨૦૦૫.

મધ્યપ્રદેશ હાઈકોર્ટના ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૮૨૯/૨૦૦૦ માં તારીખ ૨૫.૮.૨૦૦૩ ના ચુકાદા અને હુકમમાંથી.

અપીલકર્તા વતી સાકેશ કુમાર, સુશ્રી કામાક્ષી એસ. મહેલવાલ અને શેખર કુમાર એડવોકેટ્સ.

સામાવાળાઓ વતી ઉજ્જલ સિંહ, જે. પી. સિંહ અને આર. સી. કૌશિક એડવોકેટ્સ.

કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ અરિજીત પસાયત દ્વારા આપવામાં આવેલ.

પરવાનગી (લીવ) મંજૂર કરવામાં આવે છે.

આ અપીલમાં સંકળાયેલો એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે શું વિદ્વાન સિંગલ જજ દરેક સામાવાળા પર ફટકારવામાં આવેલી સજામાં ઘટાડો કરવામાં સાચા હતા કે

કેમ, તેથી વાસ્તવિક હકીકતોના પાસાઓનો વિગતવાર સંદર્ભ આપવો બિનજરૂરી છે.

સામાવાળાઓએ ઇન્ડિયન પીનલ કોડ, ૧૮૬૦ (સંક્ષિપ્તમાં 'આઈપીસી') ની કલમ ૪૫૦, ૩૭૬(૧)/૧૦૮(૧) હેઠળ શિક્ષાપાત્ર કથિત ગુનાઓ આચરવા બદલ ટ્રાયલનો સામનો કર્યો હતો. સામાવાળા-આરોપી મુત્તાને કલમ ૩૭૬(૧) ને લગતા ગુના માટે રૂ. ૨,૦૦૦ ના દંડ સાથે સાત વર્ષની મુદત માટે સખત કેદ અને દંડ ન ભરે તો કસૂરની શરત સાથે સજા ફટકારવામાં આવી હતી. તેને આઈપીસીની કલમ ૪૫૦ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુના માટે પાંચ વર્ષની કેદની સજા પણ ફટકારવામાં આવી હતી. સામાવાળા-આરોપી ઘનશ્યામને પણ સમાન સજા ફટકારવામાં આવી હતી. બંને મૂળ સજાઓ એકસાથે ભોગવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. વિદ્વાન સેશન્સ જજ છતરપુર દ્વારા દોષસિદ્ધિ નોંધવામાં આવી હતી, જેમણે ઉપરોક્ત સજાઓ ફટકારી હતી. સામાવાળાઓ-આરોપીઓએ મધ્યપ્રદેશ હાઈકોર્ટમાં અપીલ (ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૮૨૯/૨૦૦૦) દાખલ કરી હતી. વાદગ્રસ્ત ચુકાદા દ્વારા, હાઈકોર્ટે સજા ઘટાડીને પહેલેથી ભોગવી લીધેલી મુદત જેટલી કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. તેણે નોંધ્યું હતું કે હાઈકોર્ટ સમક્ષ અપીલકર્તા રહેલા આરોપી વ્યક્તિઓના વિદ્વાન વકીલે દોષસિદ્ધિના તારણને પડકાર્યું ન હતું પરંતુ માત્ર સજા ઘટાડવાની અરજ કરી હતી. હાઈકોર્ટે નોંધ્યું કે સામાવાળા-આરોપી મુત્તાએ આશરે ત્રણ વર્ષ અને છ મહિનાની મુદતની કેદની સજા ભોગવી હતી, જ્યારે સામાવાળા-આરોપી ઘનશ્યામે આશરે બે મહિનાની મુદતની કેદની સજા ભોગવી હતી. સજા ઘટાડવા

માટે નોંધાયેલો એકમાત્ર આધાર એ હતો કે આરોપી વ્યક્તિઓ ગ્રામીણ વિસ્તારોમાંથી આવે છે. તે વિદ્વાન સિંગલ જજને સજા ઘટાડીને પહેલેથી ભોગવેલી મુદત સુધી મર્યાદિત કરવા માટે ન્યાયી અને યોગ્ય આધાર જણાયો હતો.

અપીલના સમર્થનમાં અપીલકર્તા – રાજ્ય વતી વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે વિદ્વાન સિંગલ જજ દ્વારા સજામાં કરવામાં આવેલો ઘટાડો આ કોર્ટ દ્વારા વિવિધ કેસોમાં નિર્ધારિત કાયદાથી વિરુદ્ધ હતો. સાબિત થયેલા દુષ્કર્મના ગુના સાથે કામ કરતી વખતે, સામાવાળાઓ-આરોપીઓ ગ્રામીણ વિસ્તારોના હોવાના ખોટા અને અયોગ્ય તર્ક પર સજા ઘટાડવાનો નિર્દેશ આપવો જોઈતો ન હતો.

સામાવાળાઓ વતી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે આ કથિત બનાવ લગભગ છ વર્ષ પહેલાં બન્યો હતો અને સંબંધિત પાસાંઓની વિચારણા કર્યા પછી વિદ્વાન સિંગલ જજે સજા ઘટાડીને તેને પહેલેથી ભોગવેલી મુદત સુધી મર્યાદિત કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. આ કોર્ટે આ મામલામાં ખાસ કરીને ભારતના સંવિધાન, ૧૯૫૦ (સંક્ષિપ્તમાં 'સંવિધાન') ના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં.

જે નિર્ણાયક પ્રશ્ન નક્કી કરવાનો છે તે યોગ્ય સજાનો છે અને માત્ર સમય વીતી જવાના કારણે અથવા આરોપી ગ્રામીણ વિસ્તારોનો હોવાના કારણે આરોપીને તે સજા ભોગવવામાંથી મુક્તિ આપી શકાય કે કેમ તે છે. નોંધનીય છે

કે કલમ ૩૭૬ ને લગતા ગુનાઓ માટે નિર્ધારિત સજાઓ આજીવન કેદ અથવા ૧૦ વર્ષ સુધીની કેદની છે.

દુષ્કર્મનો ગુનો આઈપીસીના પ્રકરણ ૧૬ માં આવે છે. તે માનવ શરીરને અસર કરતો ગુનો છે. તે પ્રકરણમાં, 'જાતીય ગુનાઓ' માટે એક અલગ મથાળું છે, જેમાં કલમ ૩૭૫, ૩૭૬, ૩૭૬-એ, ૩૭૬-બી, ૩૭૬-સી અને ૩૭૬-ડી નો સમાવેશ થાય છે. 'દુષ્કર્મ' કલમ ૩૭૫ માં વ્યાખ્યાયિત થયેલ છે. ક્રિમિનલ કાયદા (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૮૩ દ્વારા કલમ ૩૭૫ અને ૩૭૬ માં નોંધપાત્ર ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે, અને નવા અધિનિયમ દ્વારા કેટલીક નવી કલમો દાખલ કરવામાં આવી હતી, એટલે કે ૩૭૬-એ, ૩૭૬-બી, ૩૭૬-સી અને ૩૭૬-ડી. વ્યાપક ફેરફારો દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા તે હકીકત સ્ત્રીના ગૌરવને અસર કરતા દુષ્કર્મના ગુનાને લોખંડી હાથે ડામવાના ધારાસભાના ઇરાદાને પ્રતિબિંબિત કરે છે. તેના સૌથી સરળ શબ્દોમાં દુષ્કર્મનો ગુનો એ 'સ્ત્રીની સંમતિ વિના, બળજબરી, ભય અથવા છેતરપિંડી દ્વારા કરાતું સ્ત્રીનું બળાત્કારશીલ હરણ' છે, અથવા 'તેણીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ બળજબરી દ્વારા સ્ત્રીનું જાતીય જ્ઞાન મેળવવું' છે. 'દુષ્કર્મ' અથવા 'રેપ્ટસ' ત્યારે થાય છે જ્યારે કોઈ પુરુષ બળજબરીથી અને તેણીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ સ્ત્રી સાથે જાતીય સંબંધ બાંધે છે (કો. લિટ. ૧૨૩-બી); અથવા વધુ પૂર્ણપણે વ્યક્ત કર્યા મુજબ, 'દુષ્કર્મ એ ચોક્કસ વર્ષોની વયથી ઉપરની કોઈપણ સ્ત્રીનું તેણીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જાતીય જ્ઞાન મેળવવું છે; અથવા તે વયથી નીચેની બાળકીનું તેની ઇચ્છા સાથે કે ઇચ્છા વિરુદ્ધનું જાતીય જ્ઞાન છે' (હેલ પી.સી. ૬૨૮). દુષ્કર્મ માટેના આરોપનામામાં

આવશ્યક શબ્દો 'રેપુઈટ' અને 'કાર્નાલિટર કોગ્રોવિટ' છે; પરંતુ 'કાર્નાલિટર કોગ્રોવિટ' કે 'રેપુઈટ' શબ્દ વિનાનો અન્ય કોઈપણ પરોક્ષ શબ્દપ્રયોગ દુષ્કર્મ વ્યક્ત કરવા માટે કાનૂની અર્થમાં પર્યાપ્ત નથી; ૧ હેબ્રી ૬, ૧એ, ૯ એડવર્ડ ૪, ૨૬ એ (હેલ પી.સી. ૬૨૮). દુષ્કર્મના ગુનામાં, 'જાતીય સંભોગ' નો અર્થ નર જનન અંગ દ્વારા સ્ત્રી અંગમાં સહેજ પણ ડિગ્રી સુધી પ્રવેશ કરવો થાય છે (સ્ટીફનનું 'ક્રિમિનલ લો' ૮મી આવૃત્તિ, પાનું ૨૬૨). 'એન્સાયક્લોપીડિયા ઓફ ક્રાઇમ એન્ડ જસ્ટિસ' (ગ્રંથ ૪, પાનું ૧૩૫૬) માં જણાવાયું છે કે '..... સહેજ પણ પ્રવેશ પૂરતો છે અને વીર્યસ્ખલન બિનજરૂરી છે'. હાલ્સબરીઝ સ્ટેચ્યુટ્સ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ એન્ડ વેલ્સ (ચોથી આવૃત્તિ) ગ્રંથ ૧૨ માં જણાવાયું છે કે જાતીય સંભોગ સાબિત કરવા માટે પ્રવેશની સહેજ પણ ડિગ્રી પૂરતી છે. તે સ્ત્રીની અંગત શારીરિક વ્યક્તિમતાનું હિંસા સાથેનું ઉદ્ધંધન છે – દરેક રીતે એક અત્યાચાર છે. ગુનાના મૂળ સ્વરૂપથી જ તે ઉચ્ચતમ કક્ષાનું ઘૃણાસ્પદ કૃત્ય છે.

શારીરિક ઘા રુઝાઈ શકે છે, પરંતુ માનસિક ઘા હંમેશાં રહી જાય છે. જ્યારે કોઈ સ્ત્રી પર બળાત્કાર ગુજારવામાં આવે છે, ત્યારે જે પહોંચાડવામાં આવે છે તે માત્ર શારીરિક ઇજા નથી પરંતુ ક્યારેય ન મટે તેવી ઊંડી શરમ અને અપમાનની લાગણી છે.

કાયદો સામાજિક હિતોનું નિયમન કરે છે, પરસ્પર વિરોધી દાવાઓ અને માંગણીઓનું લવાદ કરે છે. લોકોના શરીર અને મિલકતની સુરક્ષા એ રાજ્યનું આવશ્યક કાર્ય છે. તે ક્રિમિનલ કાયદાના માધ્યમ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

નિઃશંકપણે, ત્યાં એક આંતર-સાંસ્કૃતિક સંઘર્ષ રહેલો છે જ્યાં જીવંત કાયદાએ નવા પડકારોના જવાબો શોધવા જ જોઈએ અને પડકારોને પહોંચી વળવા માટે અદાલતોએ સજા પ્રણાલીને ઘડવી જરૂરી છે. કાયદાવિહીનતાનો ચેપ સામાજિક વ્યવસ્થાને નબળી પાડશે અને તેને ખંડેર બનાવી દેશે. સમાજનું રક્ષણ અને ગુનાહિત વૃત્તિને ડામી દેવી એ કાયદાનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ જે યોગ્ય સજા ફટકારીને પ્રાપ્ત થવો જોઈએ. તેથી, 'વ્યવસ્થા' ના ભવનના પાયાના પથ્થર તરીકે કાયદાએ સમાજ સામેના પડકારોનો સામનો કરવો જોઈએ. ફિડમેને તેમના 'લો ઇન ડર્બિંગ સોસાયટી' માં જણાવ્યું હતું કે, 'ક્રિમિનલ કાયદાની સ્થિતિ સમાજની સામાજિક ચેતનાનું નિર્ણાયક પ્રતિબિંબ બનવાનું ચાલુ રાખે છે જેવું તે હોવું જોઈએ'. તેથી, સજા પ્રણાલીનું સંચાલન કરવામાં, કાયદાએ હકીકતોના આધારે સુધારાત્મક તંત્ર અથવા અવરોધક (ધાક બેસાડનાર) પદ્ધતિ અપનાવવી જોઈએ. કુશળ ગોઠવણ દ્વારા સજાની પ્રક્રિયા જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં કડક હોવી જોઈએ, અને જ્યાં યોગ્ય હોય ત્યાં દયાથી સંયમિત હોવી જોઈએ. દરેક કેસમાં વાસ્તવિક હકીકતો અને સંજોગો, ગુનાનું સ્વરૂપ, જે રીતે તેનું આયોજન કરવામાં આવ્યું અને તેને આચરવામાં આવ્યું તે પદ્ધતિ, ગુનો આચરવાનો હેતુ, આરોપીનું વર્તન, ઉપયોગમાં લેવાયેલા હથિયારોનું સ્વરૂપ અને અન્ય તમામ સંલગ્ન સંજોગો સુસંગત હકીકતો છે જે વિચારણાના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરશે. દાખલા તરીકે, ઊંડી પરસ્પર અને અંગત દુશ્મનાવટના કારણે કરવામાં આવેલી હત્યા માટે કદાચ મૃત્યુદંડની સજાની જરૂર ન હોય. પરંતુ સંગઠિત ગુનો અથવા નિર્દોષ લોકોની સામૂહિક હત્યા માટે અવરોધક પગલા તરીકે મૃત્યુદંડ ફટકારવો જરૂરી બને છે.

મહેશ વિરુદ્ધ મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય, [૧૯૮૭] ૨ એસ.સી.આર. ૭૧૦ માં, આ કોર્ટે મૃત્યુદંડ ઘટાડવાનો ઇનકાર કરતી વખતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“જ્યારે આવા પુરાવા અને આવા ઘાતકી કૃત્યોનો સામનો કરવાનો હોય ત્યારે આરોપીને કાયદાની આત્યંતિક સજામાંથી છટકી જવા દેવો એ ન્યાયની મજાક સમાન હશે. આરોપીને ઓછી સજા આપવી એ દેશની ન્યાય વ્યવસ્થાને શંકાસ્પદ બનાવશે. સામાન્ય માણસ અદાલતો પરથી વિશ્વાસ ગુમાવશે. આવા કેસોમાં, તે સુધારાત્મક શબ્દભંડોળ કરતાં ધાક બેસાડવાની ભાષાને વધુ સમજે છે અને બિરદાવે છે.”

તેથી, અપૂરતી સજા ફટકારવા માટેની અયોગ્ય સહાનુભૂતિ ન્યાય પ્રણાલીને વધુ નુકસાન પહોંચાડશે અને કાયદાની અસરકારકતામાં જાહેર વિશ્વાસને ક્ષીણ કરશે તથા આવા ગંભીર જોખમો હેઠળ સમાજ લાંબો સમય ટકી શકે નહીં. તેથી, ગુનાની પ્રકૃતિ અને તે જે રીતે અંજામ આપવામાં આવ્યો અથવા આચરવામાં આવ્યો વગેરે બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય સજા ફટકારવાની દરેક અદાલતની ફરજ છે. આ પરિસ્થિતિ આ કોર્ટ દ્વારા સેવકા પેરુમલ વગેરે વિરુદ્ધ તમિલનાડુ રાજ્ય, એ.આઇ.એર. (૧૯૯૧) એસ.સી. ૧૪૬૩ માં સ્પષ્ટપણે વર્ણવવામાં આવી હતી.

ક્રિમિનલ કાયદો સામાન્ય રીતે દરેક પ્રકારના ગુનાહિત વર્તનની દોષિતતા અનુસાર જવાબદારી નિર્ધારિત કરવામાં પ્રમાણસરતાના સિદ્ધાંતનું પાલન કરે છે. તે સામાન્ય રીતે દરેક કેસમાં સજા નક્કી કરવામાં ન્યાયાધીશને નોંધપાત્ર

વિવેકબુદ્ધિ આપે છે, જે સંભવતઃ એવી સજાઓને મંજૂરી આપવા માટે છે જે દરેક કેસની વિશિષ્ટ હકીકતો દ્વારા ઉઠાવવામા આવતી દોષિતતાની વધુ સૂક્ષ્મ વિચારણાઓને પ્રતિબિંબિત કરે છે. ન્યાયાધીશો અનિવાર્યપણે પુષ્ટિ કરે છે કે સજા હંમેશાં ગુનાને અનુરૂપ હોવી જોઈએ; તેમ છતાં વ્યવહારમાં સજાઓ મોટાભાગે અન્ય વિચારણાઓ દ્વારા નક્કી કરવામા આવે છે. ક્યારેક ગુનેગારની સુધારાત્મક જરૂરિયાતો સજાને વાજબી ઠેરવવા માટે રજૂ કરવામાં આવે છે. ક્યારેક તેને સમાજથી દૂર રાખવાની ઈચ્છનીયતા, અને ક્યારેક તેના ગુનાના કરુણ પરિણામો પણ રજૂ કરવામાં આવે છે. અનિવાર્યપણે આ વિચારણાઓ સજાના આધાર તરીકે 'જેવી કરણી તેવી ભરણી' ના ન્યાયી સિદ્ધાંતથી વિચલનનું કારણ બને છે અને દેખીતા અન્યાયના એવા કેસો ઊભા કરે છે જે ગંભીર અને વ્યાપક હોય છે.

ગુના અને સજા વચ્ચેનું પ્રમાણ એ સૈદ્ધાંતિક રીતે આદરણીય લક્ષ્ય છે, અને ભૂલભરેલા ખ્યાલો છતાં, તે સજાઓના નિર્ધારણમાં મજબૂત પ્રભાવ બની રહે છે. તમામ ગંભીર ગુનાઓને સમાન કઠોરતાથી સજા કરવાની પ્રથા હવે સંસ્કારી સમાજોમાં અજાણી છે, પરંતુ પ્રમાણસરતાના સિદ્ધાંતમાંથી આવા ધરમૂળથી વિચલન તાજેતરના સમયમાં જ કાયદામાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયું છે. અત્યારે પણ એક જ ગંભીર ઉલ્લંઘન માટે કઠોર સજાઓ ફટકારવામાં આવે છે. કોઈપણ ગંભીર ગુના માટે સર્વોચ્ચ કઠોરતાની સજા કરતાં ઓછું કંઈપણ અસહિષ્ણુતાનું પગલું માનવામાં આવે છે જે ગેરવાજબી અને અવિચારી છે. પરંતુ વાસ્તવમાં, જે વિચારણાઓ ગુનાના પ્રમાણની બહાર હોય ત્યારે સજાને

ગેરવાજબી બનાવે છે તેના સિવાય પણ, સમાન રીતે અપ્રમાણસર સજાના કેટલાક ખૂબ જ અનિચ્છનીય વ્યવહારિક પરિણામો આવે છે.

દરેક કેસની હકીકતો અને સંજોગો પર યોગ્ય વિચારણા કર્યા પછી, કોઈ ગુના માટે ન્યાયી અને યોગ્ય સજા નક્કી કરવા માટે, ગુનો જે સંજોગોમાં આચરવામાં આવ્યો છે તે ગંભીર બનાવનારા અને હળવા કરનારા પરિબળો તથા સંજોગોને અદાલતે તટસ્થ રીતે વાસ્તવિક સુસંગત સંજોગોના આધારે નાજુક રીતે સંતુલિત કરવા જોઈએ. સંતુલનનું આવું કાર્ય ખરેખર મુશ્કેલ કાર્ય છે. ડેનિસ કાઉન્સિલ મેકગડાઉથા વિરુદ્ધ કેલિફોર્નિયા રાજ્ય, ૪૦૨ યુ.એસ. ૧૮૩ : ૨૮ એલ.ડી. ૨ડી ૭૧૧ માં ખૂબ જ યોગ્ય રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે સંપૂર્ણપણે નિર્દોષ (ફૂલપ્રૂફ) પ્રકારની કોઈ ફોર્મ્યુલા શક્ય નથી કે જે સંજોગોની અસીમ વિવિધતામાં ન્યાયી અને યોગ્ય સજા નક્કી કરવામાં વાજબી માપદંડ પ્રદાન કરી શકે જે ગુનાની ગંભીરતાને અસર કરી શકે છે. કોઈ પણ ફૂલપ્રૂફ ફોર્મ્યુલાની ગેરહાજરીમાં કે જે ગુનાની ગંભીરતાની વિચારણા માટે સુસંગત એવા વિવિધ સંજોગોનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન કરવા માટે વાજબી માપદંડનો આધાર પૂરો પાડી શકે, દરેક કેસની હકીકતોમાં વિવેકાધીન ચુકાદો એ એકમાત્ર રસ્તો છે જેના દ્વારા આવા ચુકાદાને સમાનતાપૂર્વક અલગ પાડી શકાય છે.

જશુભા ભારતસિંહ ગોહિલ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય, [૧૯૯૪] ૪ એસ.સી.સી. ૩૫૩ માં, આ કોર્ટ દ્વારા એવું ઠેરવવામાં આવ્યું છે કે મૃત્યુદંડની સજાના કિસ્સામાં, અદાલતોએ નવા પડકારોનો સામનો કરવો જરૂરી છે અને આ

પડકારોને પહોંચી વળવા માટે સજા પ્રણાલીને ઘડવી પડશે. યોગ્ય સજા ફટકારીને કાયદાના નિર્ધારિત ઉદ્દેશ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે સમાજનું રક્ષણ કરવું અને ગુનેગારમાં ધાક પેદા કરવી તે ઉદ્દેશ્ય હોવો જોઈએ. એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે અદાલતો સજા પ્રણાલીનું એવી રીતે સંચાલન કરશે જેથી એવી સજા ફટકારી શકાય જે સમાજના અંતરાત્માને પ્રતિબિંબિત કરે અને જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં સજાની પ્રક્રિયા કડક હોવી જોઈએ. સિદ્ધાંતો મૃત્યુદંડ અને આજીવન કેદની પૃષ્ઠભૂમિમાં દર્શાવવામાં આવ્યા હોવા છતાં, આ તર્ક તે તમામ કેસોને લાગુ પડે છે જ્યાં યોગ્ય સજાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત હોય.

સામાજિક વ્યવસ્થા પર તેની અસર ધ્યાનમાં લીધા વિના સજા ફટકારવી એ ઘણા કેસોમાં વાસ્તવમાં એક નિર્રથક કવાયત બની શકે છે. ગુનાની સામાજિક અસર, દા.ત. જ્યાં તે સ્ત્રીઓ સામેના ગુનાઓ, ધાડ, અપહરણ, જાહેર નાણાંની ઉચાપત, દેશદ્રોહ અને નૈતિક અધઃપતન કે નૈતિક અપરાધને લગતા અન્ય ગુનાઓ સાથે સંબંધિત હોય જે સામાજિક વ્યવસ્થા અને જાહેર હિત પર મોટો પ્રભાવ પાડે છે, તેની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહીં અને તે આપોઆપ દ્રષ્ટાંતરૂપ વર્તનની માંગ કરે છે. આવા ગુનાઓના સંબંધમાં નજીવી સજાઓ ફટકારીને અથવા માત્ર સમય વીતી જવાના કારણે વધુ પડતો સહાનુભૂતિપૂર્વકનો અભિગમ અપનાવીને દર્શાવવામાં આવતું કોઈપણ ઉદાર વલણ લાંબા ગાળે પરિણામની દ્રષ્ટિએ વિપરીત અસર કરનારું અને સામાજિક હિતની વિરુદ્ધ હશે, જે હિતની કાળજી લેવાની અને સજા પ્રણાલીમાં રહેલી અંતર્ગત અવરોધકતા (ધાક) ની શૃંખલા દ્વારા તેને મજબૂત બનાવવાની જરૂર છે.

ધનંજય ચેટર્જી વિરુદ્ધ પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, [૧૯૯૪] ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૦ માં, આ કોર્ટે અવલોકન કર્યું છે કે આંચકાજનક રીતે મોટી સંખ્યામાં ગુનેગારો સજા વિના છૂટી જાય છે, જેનાથી ગુનેગારોને વધુ પ્રોત્સાહન મળે છે અને આખરે પ્રણાલીની વિશ્વસનીયતા નબળી પડીને ન્યાયને નુકસાન થાય છે. યોગ્ય સજા ફટકારવી એ એવી રીત છે જેના દ્વારા અદાલત ગુનેગાર સામે ન્યાય માટે સમાજની પોકારનો પ્રતિસાદ આપે છે. ન્યાયની માંગ છે કે અદાલતોએ ગુનાને અનુરૂપ સજા ફટકારવી જોઈએ જેથી અદાલતો ગુના પ્રત્યે જાહેર જનતાના તિરસ્કારને પ્રતિબિંબિત કરે. યોગ્ય સજા ફટકારવાની વિચારણા કરતી વખતે અદાલતે માત્ર ગુનેગારના અધિકારો જ નહીં પરંતુ ગુનાના ભોગ બનનારના અધિકારો અને સમગ્ર સમાજના અધિકારોને પણ ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

રાવજી વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, [૧૯૯૬] ૨ એસ.સી.સી. ૧૭૫ માં પણ આવો જ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે. સદર કેસમાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું છે કે ક્રિમિનલ ટ્રાયલમાં યોગ્ય સજાની વિચારણા માટે ગુનાનું સ્વરૂપ અને ગંભીરતા સુસંગત છે, ગુનેગાર નહીં. અદાલત પોતાની ફરજમાં નિષ્ફળ જશે જો એવા ગુના માટે યોગ્ય સજા ફટકારવામાં ન આવે જે માત્ર વ્યક્તિગત ભોગ બનનાર સામે જ નહીં પરંતુ સમાજ સામે પણ આચરવામાં આવ્યો હોય કે જેમાં ગુનેગાર અને ભોગ બનનાર બંને રહે છે. ગુના માટે આપવામાં આવનારી સજા અપ્રસ્તુત ન હોવી જોઈએ પરંતુ તે જે અત્યાચાર અને નિર્દયતાથી ગુનો આચરવામાં આવ્યો છે તેને અનુરૂપ અને સુસંગત હોવી જોઈએ, ગુનાની ભયાનકતા જાહેર તિરસ્કારની ખાતરી આપે છે અને તેણે 'ગુનેગાર સામે ન્યાય

માટેની સમાજની પોકારનો પ્રતિસાદ આપવો જોઈએ'. જો કોઈ પણ ઉશ્કેરણી વિના અત્યંત કૂર રીતે આચરવામાં આવેલા હત્યાના અત્યંત જઘન્ય ગુના માટે સૌથી વધુ અવરોધક સજા આપવામાં ન આવે, તો અવરોધક સજાનો મામલો તેની પ્રસ્તુતતા ગુમાવી દેશે.

આ પાસાઓની મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય વિરુદ્ધ ઘનશ્યામ સિંહ, [૨૦૦૩] ૮ એસ.સી.સી. ૧૩ માં વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

કલમ ૩૭૬ ના પેટા-કલમ (૧) અને (૨) બંનેમાં લઘુત્તમ સજાઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે.

પેટા-કલમ (૧) અને (૨) બંનેના કિસ્સામાં અદાલત પાસે 'પર્યાપ્ત અને વિશેષ કારણોસર' નિર્ધારિત લઘુત્તમ કરતાં ઓછી કેદની સજા ફટકારવાની વિવેકબુદ્ધિ છે. જો અદાલત ચુકાદામાં આવાં કારણોનો ઉલ્લેખ ન કરે તો નિર્ધારિત લઘુત્તમ કરતાં ઓછી સજા આપવા માટે કોઈ અવકાશ નથી.

સજા ઘટાડવાની વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા માટે વૈધાનિક આવશ્યકતા એ છે કે અદાલતે ચુકાદામાં 'પર્યાપ્ત અને વિશેષ કારણો' નોંધવા પડે અને કાલ્પનિક કે મનસ્વી કારણો નહીં કે જે અદાલતને નિર્ધારિત લઘુત્તમ કરતાં ઓછી સજા ફટકારવાની મંજૂરી આપે. કારણ માત્ર પર્યાપ્ત જ નહીં પણ વિશેષ પણ હોવું જોઈએ. શું પર્યાપ્ત અને વિશેષ છે તે કેટલાક પરિબલો પર આધાર રાખે છે અને કોઈ એક બીબાંઢાળ ફોર્મ્યુલા દર્શાવી શકાતી નથી. લઘુત્તમ સજામાંથી વિચલન કરવા માટે કારણો નોંધવા અંગે ટ્રાયલ કોર્ટોને જે લાગુ પડે છે તે જ

હાઈકોર્ટને પણ સમાન રીતે લાગુ પડે છે. હાઈકોર્ટ દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલું એકમાત્ર કારણ એ છે કે આરોપી વ્યક્તિઓ ગ્રામીણ વિસ્તારોના હતા. કલ્પનાના કોઈ પણ તબક્કે તેને પર્યાપ્ત કે વિશેષ ગણી શકાય નહીં. કાયદામાં આ જરૂરિયાત સંચયી (ક્યુમ્યુલેટિવ) છે.

ઉપર દર્શાવેલ કાનૂની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં હાઈકોર્ટનો હુકમ સ્પષ્ટપણે અસમર્થનીય છે અને તે અનુસાર તેને રદ કરવામાં આવે છે. સામાવાળાઓને સજાની બાકીની મુદત ભોગવવા માટે તરત જ કસ્ટડીમાં શરણાગતિ સ્વીકારવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. નિર્દેશિત મર્યાદા સુધી અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

અપીલ મંજૂર કરવામાં આવી.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====